

Αυτοκράτειρα Θεοδώρα και ακολουθία (Άγιος Βιτάλιος, Ραβέννα, περ. 526)

ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΨΗΦΙΔΩΤΟ

αποσπάσματα από ένα κείμενο της Ελένης Βακαλό

Έχει τονιστεί με υπερβολή ή επιστροφή της Βυζαντινής τέχνης στο επίπεδο και την κατά επίπεδο διάταξη, για να υποστηριχτεί ότι ήταν μια τέχνη διακοσμητική και από αυτή την άποψη απομακρυσμένη από το ελληνικό αίσθημα της πλαστικότητας. [...] Η λύση για την απόδοση του όγκου της Βυζαντινής μορφής, υπαγορεύεται από ανάλογο πλαστικό αίσθημα, καθώς χτίζει τον όγκο από μέσα, και δεν τον περιγράφει απλώς σαν περιφέρεια. Στηριγμένη στο επίπεδο φόντο με την ανεστραμμένη προοπτική των διαπλατυνσεων, ή μορφή χτίζεται με μίαν κατά επίπεδα διάταξη ανύψωσης της φόρμας. Ή τέτοια κατανομή του όγκου μοιάζει να γίνεται με υποθετικές τομές στο εσωτερικό της διάπλασης της μορφής, παράλληλες προς το επίπεδο εκκίνησης των προβολών της από το φόντο, και θυμίζει σημερινή μέθοδο τοπογραφικού σχεδίου. Δεν έχει καμιά σχέση με τον αναλυτικό χρωματικό τρόπο του εμπρεσιονισμού, όπως υποστηρίχτηκε εξ αιτίας της χρήσης του πράσινου που συναντάμε καμιά φορά στις σκιές, ή με την ανάλυση της κυρτής περιφέρειας του όγκου, σε επίπεδα, από τον Σεζάν. Γιατί εδώ δεν αποτελεί αφετηρία για την εικονοπλαστική μέθοδο η περιφέρεια, δηλαδή ή ύψη των μορφών που δίνεται από τη φύση στις αισθήσεις μας. Αντίθετα ξεκινάμε από την κατασκευή, και ο όγκος χτίζεται, όπως είπαμε, με τις μονάδες που παρέχει το ολικό και ή βάση κατασκευής. Η ανύψωση των σχεδιαστικών τομών δομής της μορφής, δεν περιορίζεται στη χρήση ψυχρών-θερμών και στις υποχωρήσεις και προβολές τους. Αυτή είναι μια αρχή που εξυπνοεί μίαν ερμηνεία του χρώματος συσχετισμένη με την προέλευση του απ' το ηλιακό φως. Το χρώμα όμως, στη Βυζαντινή τέχνη, το αντιλαμβάνονται με τις ιδιότητες που έχει σαν καθαυτό στοιχείο, αν μπορούμε να το πούμε, "κατασκευαστικό". Έτσι θα δούμε ένα κόκκινο στο περίγραμμα, να κρατάει μια φόρμα δεμένη στο φόντο, ενώ ένα πράσινο μπορεί να προβάλλεται. Οι χρωματικές σχέσεις είναι ρυθμικές. Ή ένταση, ή λάμψη, ή ποσότητα, ή σειρά που θα αποκατασταθεί στη διάταξη των χρωμάτων και ή επαναφορά της με επαναλήψεις, οι συσχετισμοί παραλλαγών ή αντιθέσεων, παίζουν ρόλο. Είναι όροι και δυνατότητες αυτού του ρυθμού, που εξελίσσεται παρατακτικά αλλά κατά εγκάρσια τώρα διάσταση, δημιουργώντας έτσι τις επάλληλες ανυψώσεις των επιπέδων με τα οποία δομείται ο όγκος. Ένα τέτοιο κτίσμα μορφής, βγαλμένο από το χρυσό φόντο, και προβεβλημένο σε όλο του το πλάτος, ακέραιο μέσα στο χρυσό φόντο, εμφανιζόταν στο θεατή σα μια παρουσία πιο πραγματική, διαρκέστερη από εκείνον, και τον "περιέβαλλε".

[...] Στις συνθέσεις, όταν τα δευτερεύοντα πρόσωπα στρέφονται καμιά φορά λίγο πλάγια, με τις συγκλίσεις τους, τείνουν πάντα στην κεντρική κύρια μορφή, με το βλέμμα, τις στάσεις, την αξονική σχέση τους μαζί της, οδηγώντας έτσι και το μάτι του θεατή προς την εστία της. Συνήθως, ή εστία αυτή συνέπιπτε και με την εστία διάταξης του αρχιτεκτονικού μέρους όπου ήταν τοποθετημένη ή σύνθεση. Ή ανεστραμμένη προοπτική κρατούσε, σα γνώμονα διαπλατυνσεων, το κέντρο, ανοίγοντας τις πλευρές όχι αναγκαστικά κατά την ίδια κατεύθυνση, αλλά κατά το άνοιγμα των αξόνων της σύνθεσης από το κέντρο προς τα πλάγια και ανάλογα με τη θέση της μορφής ως προς το κέντρο. Έτσι, στην αποκατάσταση των σχέσεων μορφής - θεατή, ή εικόνα των θείων μορφών, κρατούσε τη θέση εστίας από την οποία και προς την οποία αποκαθίστατο, από κάθε σημείο του χώρου, ή επικοινωνία. Η σχέση αυτή περιλαμβάνει το θεατή, μ' έναν ιδιαίτερο τρόπο προσέγκυσης του στη μορφή. Μέσα στο φως του εσωτερικού της εκκλησίας, με τις χίλιες διαθλάσεις και αντανάκλασεις, μόνες στερεές, μένουν οι μορφές των εικόνων. Προβεβλημένες από τα τοιχώματα αυτού του κτιρίου που περιβάλλει τον πιστό σαν κέλυφος, γίνονται αυτές το περιβάλλον του. Ο "κόσμος της εκκλησίας" αποκτά τη διπλή του έννοια. Καθένας μπορεί να πιστέψει ότι οι εικόνες απευθύνονται σε κείνον, ότι φανερώνονται για κείνον. Μέσα στην ασάφεια του φωτός, που με τις αντανάκλασεις τους το συγκεντρώνουν οι ψηφίδες, σβήνουν γύρω από το θεατή τα αλλά εγκόσμια, μένει μόνος σε επικοινωνία με τις μορφές των εικόνων, αντίκρι στη λάμψη τους. Αυτός ο πόθος που έχει καθένας για τον εαυτό του και όλοι μαζί για την αποκάλυψη της θείας αλήθειας, αυτός αποτελεί το δεσμό της κοινότητας των εκκλησιαζόμενων.

[...] Η σχέση του θεατή με τις μορφές, μετατρέπεται σε μυστήριο κοινωνίας με τη θεία ουσία τους.

[...] Έτσι μπορούμε να καταλάβουμε από μίαν εντελώς διαφορετική άποψη τώρα, γιατί επιβάλλονται και ακολουθούνται, σε όλη τη Βυζαντινή αγιογραφία, ορισμένοι τύποι μορφών, καθιερωμένος τρόπος παρουσίασης των θεμάτων, σταθερή θέση τους μέσα στην εκκλησία κλπ. Δεν αποτελούν δεσμεύσεις, αλλά το τελετουργικό μιας πίστης που δίνει ζωή στην τέχνη. Μπορούμε να το διαπιστώσαμε, στην εξελικτικότητα ύφους, τεχνοτροπίας, αντίληψης, χειρισμού των θεμάτων, χρήσης λεπτομερειών στη διήγηση, που παρατηρείται από εποχή σε εποχή, και μέσα στην ίδια εποχή ακόμη, με τη διαφοροποίηση ρευμάτων, τη διάκριση τεχνοτροπιών κλπ. Η φαινομενική στατικότητα και ομοιομορφία της Βυζαντινής τέχνης, δεν έχει άλλο νόημα παρά αυτό της συνέχειας της ουσίας της, που διατηρείται ζωντανή σε όλη τη διαδρομή της Ιστορίας της.